

ДРОЗД
Петро Юрійович,
асистент кафедри фізіології, біохімії
рослин та біоенергетики,
Національний університет
біоресурсів і природокористування
України
drozd_p@i.ua
(м. Київ)

ВНЕСОК АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987) У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ БОТАНІЧНОЇ НАУКИ

Мета роботи полягає у відображенні здобутків академіка Є.М. Лавренка (1900–1987) з історії ботанічної науки, аналізі його праць з цього питання. Результати дослідження свідчать, що Є.М. Лавренко виявив себе як кваліфікований історик ботанічної науки, що донині залишалося невисвітленим. На основі аналізу публікацій Є.М. Лавренка зроблено висновок, що відтворенню біографій учених сприяло його знайомство з відомим істориком ботаніки С.Ю. Ліпищевим – редактором біографо-бібліографічного словника «Русские ботаники». Висвітлено маловідомі факти про діяльність Є.М. Лавренка в галузі історії ботанічної науки, а також проаналізовано його праці, які умовно можна поділити на групи: висвітлення біографій та наукової діяльності окремих учених (В.М. Сукачов, М.І. Вавілов, В.В. Докучаєв, Б.О. Келлер та ін.); публікації, присвячені історії розвитку ботаніки; розвідки з історії функціонування ботанічних установ.

***Ключові слова:** Є.М. Лавренко, історія ботанічної науки, геоботаніка, Всесоюзне ботанічне товариство.*

ACADEMICIAN OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF USSR YE. LAVRENKO'S (1900-1987) CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PLANT SCIENCE

The aim of the article was to research the achievements of Academician Ye. Lavrenko (1900-1987) of the history of plant science and to analyze his work on this issue. The results of the study show that Ye. Lavrenko proved himself as a skilled historian of plant science that remained unproved till nowadays. Based on the analysis of publications Ye. Lavrenko's it was concluded that working on the biographies of scientists was contributed by his familiarity with a famous historian of botany S. Lipschitz - the editor of biography and bibliography dictionary "Russian Botanists." They were provided the little-known facts about Ye. Lavrenko's activities

in the history of plant science and analysed his works, which can be divided into groups: works on biographies and scientific activities of individual scientists (V. Sukachov, M. Vavilov, V. Dokuchaev, B. Keller and others); publications on the history of botany development; exploration of the history of botanical institutions functioning.

Key words: *Ye. Lavrenko, history of plant science, geo-botany, All-Union Botanical Society.*

ВКЛАД АКАДЕМИКА АН СССР Е.М. ЛАВРЕНКО (1900-1987) В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ БОТАНИЧЕСКОЙ НАУКИ

Целью работы было воспроизвести достижения академика Е.М. Лавренко (1900–1987) по истории ботанической науки, проанализировать его труды по этому вопросу. Результаты исследования свидетельствуют, что Е.М. Лавренко проявил себя как квалифицированный историк ботанической науки, что оставалось неосвещенным. На основе анализа публикаций Е.М. Лавренко сделан вывод, что воспроизведению биографий ученых способствовало его знакомство с известным историком ботаники С.Ю. Липшиц – редактором биографо-библиографического словаря «Русские ботаники». Освещены малоизвестные факты о деятельности Е.М. Лавренко в области истории ботанической науки, а также проанализированы его труды, которые условно можно разделить на группы: освещение биографий и научной деятельности отдельных ученых (В.Н. Сукачев, Н.И. Вавилов, В.В. Докучаева, Б.А. Келлер и др.); публикации, посвященные истории развития ботаники; исследования по истории функционирования ботанических учреждений.

Ключевые слова: *Е.М. Лавренко, история ботанической науки, геоботаника, Всесоюзное ботаническое общество.*

За період існування людства нагромадилася колосальна інформація, і щоб зробити щось дійсно нове, необхідно опанувати всі ті відомості, які вже були зібрані, описані й систематизовані численними попередниками, потрібно володіти сучасною науковою технікою, величезним методичним арсеналом, що не завжди під силу одній людині за її коротке життя. Дуже рідко з'являються вчені-енциклопедисти, які однаково добре орієнтуються в різних галузях – ботаніці, зоології, медицині чи історії. До таких особистостей можна віднести академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987). Переважна більшість дослідників, які висвітлювали його наукову діяльність, згадували вченого як видатного геоботаніка, систематика рослин, природоохоронця, але це виявився неповний перелік проблем, які цікавили науковця. Є.М. Лавренко займався дослідженням історії ботанічної науки в ХХ ст. та внеску вчених і інституцій в

розвиток окремих галузей ботаніки. Захоплення Є.М. Лавренка цими питаннями підкреслював президент Російського ботанічного товариства Р.В. Камелін в узагальненій біографічній статті до ювілею академіка [1, с. 129–137].

Метою нашої роботи полягає у з'ясуванні здобутків академіка Є.М. Лавренка (1900–1987) з історії ботанічної науки, характеристиці його праць з цього питання.

Проблемі історії науки, зокрема ботаніки, та місця окремих дослідників у її розвитку Є.М. Лавренко присвятив значний відсоток своїх праць, тому недоречно залишити їх поза увагою. Ще в роки Другої світової війни і в період до 1947 р. Є.М. Лавренко розпочав аналіз діяльності особистого внеску вчених у вітчизняну науку, внаслідок факту, що відходили у вічність його вчителі та старші колеги, а з іншого боку, війна забрала життя зовсім молодих учених, які не встигли розкрити свій таланти. Однак перша біографічна стаття була написана ще у 1928 р. і присвячена Г.І. Танфільєву, якого автор називає фундатором російської геоботаніки, порівнює його як ученого з А.Н. Красновим, критично аналізує його статті [2, с. 13–16]. У воєнний час Є.М. Лавренко опублікував праці, присвячені трьом персоналіям, а згодом це стало постійною справою його життя, яку він виконував неухильно, незважаючи на надмірну зайнятість науковою та громадською діяльністю [1, с. 132]. На основі проведеного аналізу публікацій Є.М. Лавренка нами зроблено висновок, що захопленню біографіями учених сприяло його знайомство з відомим істориком ботаніки С.Ю. Ліпшицем, який у 1942 р. розпочав роботу над біографо-бібліографічним словником «Русские ботаники» за дорученням керівництва Московського товариства дослідників природи і Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова. Планувалося видати 10 томів словника, але вийшло лише чотири (останній том, присвячений ботанікам, прізвища яких починаються на літеру «К»). У передмові до першого тому укладач висловив вдячність за допомогу багатьом особам, серед них і Є.М. Лавренку [3, с. 3–5], яким підготовлено матеріал про Г.О. Благовіщенського та Г.М. Висоцького і відредаговано третій і четвертий томи. Сам Є.М. Лавренко захоплювався цією

працею, відмічаючи у 1984 р., що жодна країна досі не має подібного видання. Словник охоплює не лише російських і радянських представників ботанічної науки, але й численних мандрівників, географів, ґрунтознавців, генетиків, агрономів, наукова діяльність яких певною мірою вплинула на розвиток ботаніки, про що неодноразово відмічалось у пресі. Стосовно кожної особи, згаданої в названій праці, подаються короткі біографічні відомості, дані про тематику її наукових робіт та інтересів, про участь в експедиціях, а також наведено повний список публікацій ученого та історіографічні джерела про нього.

Праці, присвячені С.Ю. Ліпшицю, Є.М. Лавренко публікував неодноразово. Зокрема, у статті до ювілею вченого він не лише висвітлив службовий шлях ювіляра, а й дав аналіз його наукових досліджень, розділивши їх на три групи: 1) флористичні і ботанічні роботи; 2) систематичні дослідження; 3) роботи з історії ботаніки в СРСР [4, с. 143–145]. У некролозі Є.М. Лавренко розповів про особисті зустрічі з ученим, про спільне захоплення образотворчим мистецтвом та його роботу над згаданим словником.

Є.М. Лавренко узагальнив діяльність корифеїв біологічної науки, визначив найвагоміші здобутки та вплив їхніх ідей на подальший розвиток вітчизняної та світової наукової думки. Він проаналізував основні ботаніко-географічні роботи В.Л. Комарова, критично оцінив розроблене ним питання про меридіональну зональність організмів, його бачення проблеми історії розвитку рослинного покриву, підкреслюючи вагоме регіональне і принципове значення доробку вченого для пізнання флори Центральної Азії, наголосив на самобутності його робіт, їх незалежності від трафаретних, загальноприйнятих суджень [5, с. 17–23]. Низку робіт, приурочених до ювілейних дат, та некрологи Є.М. Лавренко присвятив В.М. Сукачову. У них автор, розкриваючи основні віхи науково-організаційної діяльності цього вченого, підкреслив його внесок у лісову типологію, болотознавство, вивчення історії рослинного покриву в антропогені, біогеоценологію та методику її дослідження, а також висвітлив теоретичне і практичне значення його ідей, зокрема в питанні створення системи стаціонарних пунктів – біогеоценотичних станцій [6, с. 325]. Серед цих

праць окремо слід виділити роботу, опубліковану в тритомному виданні «В.Н. Сукачев. Избранные труды» під загальною редакцією Є.М. Лавренка, а також написану у співавторстві з В.Д. Александровою – «Научная, организационная, педагогическая и общественная деятельность В.Н. Сукачева». У ній показано вплив учителів на формування світогляду В.М. Сукачова, проаналізовано науковий доробок у галузі лісівництва і дендрології, болотознавства, луківництва, степознавства, тундрознавства, палеоботанічного вивчення четвертинних відкладень, фітоценології, біогеоценології, а також його науково-організаційну, педагогічну, науково-громадську діяльність [7, с. 408–494]. Розкриваючи суть учення В.М. Сукачова про біогеоценоз, Є.М. Лавренко наголошує, що великі стаціонарні біогеоценотичні дослідження під керівництвом академіка, які допомогли у вирішенні практичних завдань народного господарства, сприяли розробці не лише теорії біогеоценології і методики комплексних біогеоценотичних досліджень, але і деяких окремих дисциплін – лісової гідрології, лісового ґрунтознавства, лісової геоботаніки тощо [8, с. 13–18].

Належне місце в історії ботаніки Є.М. Лавренко відвів своєму вчителю В.І. Талієву, об'єктивно проаналізував роботи вченого про походження кам'янистих оголень, причин безлісся степів, антропогенні погляди у ботанічній географії, охороні природи, у галузі флористики, а також висвітлив діяльність його наукової школи в м. Харкові [9, с. 1331–1337]. У статті «Памяти Николая Ивановича Вавилова» Є.М. Лавренко проаналізував перші роботи вченого, наголосив на його принципах організації Всесоюзного інституту рослинництва, називаючи великого вченого «борцем за істину в науці», який критично сприйняв усталені положення генетики та загальної біології [10, с. 427–429]. У публікації «В.В. Докучаев и геоботаника» автор аналізує вплив вченого як мислителя і організатора науки на основні напрями вітчизняної геоботаніки [11, с. 36–42]. Показовою працею з історії науки є стаття «Андрей Николаевич Краснов», у якій автор навів періодизацію життєвого та творчого шляху видатного ботаніка та фізико-географа [12, с. 78–85].

Серед біографічних публікацій варто виділити статті, присвячені учням Є.М. Лавренка, які рано пішли з життя. Можна уявити, як було тяжко йому писати про людей, яким він передавав свої знання і бачив у них майбутнє вітчизняної науки. При цьому слід зазначити, що Є.М. Лавренко детально висвітлив діяльність своїх послідовників та об'єктивно оцінив їхні здобутки. Є.М. Лавренко показав внесок О.О. Юнатова у вивчення рослинного покриву Центральної Азії, підкресливши, що цей учений вперше виявив основні ботаніко-географічні закономірності у межах значної частини цієї великої території [13, с. 1349–1366]. Він вичерпно описав наукові здобутки одного зі своїх перших докторантів – М.С. Шалита, виділив основні напрями наукової роботи свого учня, показав його активну викладацьку діяльність тощо [14, с. 148–156]. Разом з І.В. Борисовою та Л.Ю. Родіним Є.М. Лавренко підготував некролог своїй першій аспірантці та колезі – Ф.Я. Левіній, в якому розкрив основні віхи її творчого шляху [15, с. 826–829].

Є.М. Лавренко не давав зникнути в часі іменам учених-сучасників. Він підготував некрологи на смерть академіка ВУАН О.В. Фоміна, доктора біологічних наук В.П. Малєєва. У спільному з Б.В. Сочавою некролозі на смерть Г.І. Поплавської, висвітлив педагогічну та науково-дослідну експедиційну діяльність ученої, називаючи її однією з перших жінок, що обрала фах геоботаніка. Детально проаналізовано й діяльність дослідника рослинності Кавказу, академіка О.А. Гроссгейма у некролозі, написаному Є.М. Лавренком у 1949 р. Він опублікував спільно написаний з Р.Є. Левіною некролог професору Воронізького університету, директору заповідника «Галич гора» (1962–1966 рр.), доктору біологічних наук С.В. Голіцину (1897–1968 рр.), де ґрунтовно проаналізовано результати діяльності дослідника, який навіть не мав диплома про ботанічну освіту, виділено її основні напрями: теоретичний (питання генезису флори і рослинності, зокрема Середньоруської височини) і прикладний (вивчення бур'яно-польових рослин, введення в культуру нових видів кормових, інтродукція декоративних екзотів тощо) [16, с. 594–600]. У співавторстві підготовлено ювілейну статтю віце-президенту ВБТ професору Т.О. Работнову.

Є.М. Лавренко опублікував повідомлення до ювілеїв співробітників Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова – доктора біологічних наук Б.М. Городкова, члена-кореспондента АН СРСР, геоботаніка, луковника О.П. Шеннікова, академіка ВАСГНІЛ І.В. Ларіна, директора інституту (1952–1962 рр.), члена-кореспондента АН СРСР П.О. Баранова. Ним також підготовлено некрологи колегам з установи – доктору біологічних наук О.П. Ільїнському, доктору біологічних наук А.В. Прозоровському, професору І.М. Крашеннікову, одному з організаторів відділу геоботаніки, кандидату біологічних наук А.С. Порецькому (з висвітленням спільної діяльності з вивчення Нижньодніпровських пісків), кандидату історичних наук З.Г. Беспаловій. Є.М. Лавренко дуже поважав академіка Б.О. Келлера, що певний час очолював Ботанічний інститут (1931–1936 рр.), відзначав важливість його робіт у галузі геоботаніки та екології рослин, підкреслював, що вчений одним із перших у Росії організував напівстаціонарні еколого-геоботанічні дослідження з метою більш глибокого виявлення взаємовідносин між рослинами і середовищем [17, с. 127–131].

Цінною історичною працею є стаття «К 50-летию Первой производственной конференции геоботаников и флористов (25.ІІ–2.ІІІ. 1931 г.)», в якій Є.М. Лавренко показав вагому організаційну роль цього заходу в проведенні важливих у виробничому відношенні геоботанічних і флористичних розвідок, а також у підготовці й виконанні низки фундаментальних досліджень флори і рослинності СРСР у цілому [18, с. 1512–1517]. Автором доведено, що конференція слугувала поштовхом для видання низки узагальнюючих робіт – багатотомної «Флора СССР», «Карта растительности СССР М. 1:5 000 000», «Геоботаническое районирование СССР», «Растительность СССР» та ін.

Серед заслуг Є.М. Лавренка – публікація вагомих узагальнюючих праць з історії розвитку ботанічної науки, її окремих галузей, а також з історії функціонування і досягнень окремих ботанічних інституцій та організацій. Одне з перших таких узагальнень – цикл робіт, присвячених огляду успіхів радянської науки в галузі фітоценології і ботанічної географії [19, с. 15–33; 20,

с. 24–33]. Зокрема, у статті «Развитие основных идей советской геоботаники (фитоценологии) за 25 лет (1917–1942)» показано авторське бачення витоків російської геоботаніки, ідейним натхненником якої Є.М. Лавренко вважає В.В. Докучаєва. Разом із тим, детально проаналізовано еволюцію наукової думки в питаннях сутності та класифікації фітоценозу, динаміки фітоценозу і рослинного покриву, географічних закономірностей у розподілі рослинного покриву СРСР та його історії, а також на основі проаналізованого матеріалу виділено подальші основні завдання радянської геоботаніки. Належну роль відведено внеску в розвиток основних концепцій геоботаніки таких учених як В.М. Сукачов, Л.Г. Раменський, О.П. Шенніков та ін. [19, с. 15–33]. У статті «Региональные исследования и картография растительности СССР за 25 лет (1917–1942 гг.)» автор називає засновниками ботаніко-географічної картографії С.І. Коржинського і Г.І. Танфільєва, після дрібномасштабних карт яких діяльність у цій галузі занепала. Є.М. Лавренко зауважує, що з організацією низки нових науково-дослідних установ та університетів розширилися можливості регіонального дослідження і картографування окремих частин СРСР, а з початку 30-х рр. розпочалося узагальнення цих робіт. Виняткове місце в ньому відведено карті рослинності СРСР М. 1:5 000 000, складеній відділом геоботаніки Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова під редакцією Є.М. Лавренка. У нарисах з історії БІН учений у співавторстві з В.Д. Александровою опублікував узагальнюючу статтю з історії відділу геоботаніки та його ролі в розвитку радянської геоботаніки, участь у дискусіях стосовно об'єкта науки, сутності фітоценозу, вивчення проблеми розвитку рослинного покриву, геоботанічного районування та картографування, також висвітлено дослідження рослинного покриву за природними зонами (тундрова, лісова, степова, пустелі СРСР, гори Середньої Азії та Казахстану, Кавказ) та закордонні дослідження (МНР, Бразилія, Франція, ЧССР, СР Румунія) [21, с. 143–173].

Низку оглядових праць учений підготував до 50-річчя створення Радянського Союзу, зокрема про організацію ботанічних науково-дослідних установ (об'єднання Ботанічного музею АН СРСР і Ботанічного саду АН СРСР

в Ботанічний інститут АН СРСР (1931 р., Ленінград), Всесоюзний інститут рослинництва (1922 р., Ленінград), Всесоюзний інститут кормів (1922 р., Підмосков'я), Інститут фізіології рослин імені К.А. Тимірязєва АН СРСР (1934 р.), Інститут лісу і деревини СБ АН СРСР (1944 р.), інститути ботаніки, фізіології і біохімії рослин у союзних республіках), розвитку систематики рослин і геоботаніки за цей період [22, с. 1389–1448; 23, с. 419–430]. Також описано діяльність Інституту ботаніки в м. Душанбе (Таджикистан) та його стаціонарів у 1948, 1955, 1962, 1965 рр. за напрямками ботанічних досліджень [24, с. 1044–1058]. У книзі «Развитие биологии в СССР (1917–1967)» Є.М. Лавренко підсумовує досягнення ботанічної географії та фітоценології (геоботаніки). автор навів вичерпну ботанічну термінологію, таким чином констатувавши про наявність розрізнених до того часу понять «флора», «рослинність», «екобіоморфи», «флористична географія», «екологічна географія рослин», «фітоценологія», «геоботаніка», «ботанічна географія» тощо [25, с. 41–64]. Є.М. Лавренко здійснив проблемно-хронологічний аналіз досліджень радянських учених з флористичної географії рослин, екологічної географії рослин, фітоценології, вивчення в історичному аспекті рослинного покриву СРСР і сусідніх країн. Аналогічний звіт у стислому варіанті було опубліковано у підсумковому виданні «Советская география. Итоги и задачи», де геоботаніка представлена у розділі «частные географические науки» [26, с. 192–209].

У статті «Краткий обзор геоботанических исследований Ботанического института Академии наук СССР с 1917 по 1950 г.» Є.М. Лавренко виділив три періоди історії радянської геоботаніки: I (1917–1930 рр.) – широке розгортання ґрунтових і геоботанічних робіт, пов'язаних, головним чином, із землеупорядкуванням, а також з вивченням природних кормових угідь, торф'яних боліт і лісів; II (1931–1941 рр.) – геоботаніка на службі грандіозного соціалістичного будівництва; III (1941–1965 рр. (до моменту написання статті) – коли у роки війни геоботаніка обслуговувала потреби оборони, а з 1946 р. після нетривалого відновного періоду почалося розширення геоботанічних

досліджень, переважна більшість яких пов'язана безпосередньо з роботами з перетворення природи [27, с. 353–377].

Важливі історичні праці Є.М. Лавренко присвятив історії створення та функціонування Російського (згодом Всесоюзного) ботанічного товариства [28, с. 1205–1247; 29, с. 1751–1768; 30, с. 382–389]. У ґрунтовній статті «Пятьдесят лет Всесоюзного ботанического общества», підготовленій ним у співавторстві з О.О. Юнатовим, учений відтворив передумови створення Російського ботанічного товариства, вперше виділив основні етапи його історії, а також вичерпно охарактеризував діяльність товариства в кожному періоді [28, с. 1205–1247]. В іншій статті, написаній із О.В. Заленським, наведено коротку характеристику діяльності ботаніків-організаторів Російського ботанічного товариства – президентів І.П. Бородіна, В.Л. Комарова, В.М. Сукачова, а також М.А. Буша, Є.П. Вотчала, Л.О. Іванова, С.П. Костичева, С.Г. Навашина, Г.А. Надсона, В.І. Палладіна, А.О. Ріхтера, В.А. Трашеля, А.С. Фаміцина, О.В. Фоміна, охарактеризовано їхній внесок у розгортання роботи Товариства і розвиток ботанічної науки [29, с. 1751–1768].

У 1987 р. в «Українському ботанічному журналі» опубліковано цінний історичний огляд «Дослідження рослинності України у 20-х та на початку 30-х років нашого століття» (описано територію України в її межах до Другої світової війни), де Д.Є. Лавренко, як безпосередній учасник цих досліджень, показав внесок талановитих вітчизняних учених у вивчення цієї проблеми. Автор висвітлив стан досліджень рослинності України кінця ХІХ – початку ХХ ст., роль у цьому питанні експедицій, організованих губернськими земствами, та праць В.В. Докучаєва, Г.М. Висоцького, А.М. Краснова, Й.К. Пачоського, В.І. Талієва, Г.І. Танфільєва. Він узагальнив результати діяльності двох ботанічних шкіл України – Київського та Харківського університетів, показав основні здобутки у вивченні лісів (Є.В. Алексєєв, О.Л. Бельгард, Ю.Д. Клеопов, П.С. Погребняк), степів (Г.І. Дохман (приайдарські степи), К.М. Залеський (Провальська цілина), І.Г. Зоз (Лівобережний Лісостеп), Ю.Д. Клеопов (Українське Приазов'я, Донецький кряж), Є.М. Лавренко (Лівобережний Лісостеп, приайдарські степи,

Провальська цілина, Донецький кряж), Й.К. Пачоський (Асканія-Нова), Г.І. Поплавська (Асканія-Нова), Л.О. Соколова (Провальська цілина), М.С. Шалит (Асканія-Нова) Г.І. Ширяєв (Лівобережний Лісостеп)), рослинності пісків (Г.М. Висоцький, Н.О. Десятова-Шостенко, М.В. Клоков, М.І. Котов, Є.М. Лавренко, А.С. Порецький, О.В. Прянишников, Ф.Я. Левіна), заплавних лук (Д.Я. Афанасьєв, І.Г. Зоз, М.І. Котов, Є.М. Лавренко, Й.К. Пачоський), боліт (Д.К. Зеров, Є.М. Лавренко, Ф.Я. Левіна) [31, с. 83–89].

До 100-літнього ювілею Є.М. Лавренка співробітниками Ботанічного інституту опубліковано його спогади про ботанічне оточення геоботаніків і флористів, з якими він працював або зустрічався. Автор у публіцистичному стилі висвітлив епізоди, іноді маловідомі, з біографій нині відомих учених, виділених у підрубрики «Ботаники Харькова» (Г.М. Висоцький, Н.О. Десятова-Шостенко, М.В. Клоков, М.І. Котов, Ф.Я. Левіна, О.А. Яната) та «Киевские ботаники» (Д.К. Зеров, Ю.Д. Клеопов, Б.М. Клопов, А.С. Лазаренко, А.М. Окснер, О.В. Фомін, В.В. Фінн), а також його учителів і старших товаришів В.М. Арнольдї, О.А. Коршикова, Й.К. Пачоського, П.П. Сушкіна, В.І. Талієва, Г.І. Ширяєва [32, с. 140–156].

Отже, результати дослідження свідчать, що Є.М. Лавренко виявив себе як кваліфікований історик ботанічної науки, що донині залишалося невисвітленим. Учений, застосувавши проблемно-хронологічний, конкретно-історичний та порівняльний аналіз, об'єктивно розкрив внесок персоналій, установ та організацій у розвиток науки, здійснив періодизацію історії геоботаніки, функціонування Всесоюзного ботанічного товариства та ін. Узагальнивши, праці Є.М. Лавренка умовно можна поділити на групи: висвітлення біографій та наукової діяльності окремих учених; публікації, присвячені історії розвитку ботаніки; розвідки з історії функціонування ботанічних установ.

Список використаних джерел

1. Камелин Р. В. Евгений Михайлович Лавренко (к 100-летию со дня рождения) / Р. В. Камелин // Бот. журн. – 2000. – Т. 85, № 2. – С. 129–137.
2. Лавренко Є. М. Пам'яті Гаврила Івановича Танфільєва / Є. М. Лавренко // Окремий відбиток з 2 випуску «Матеріяли дослідження ґрунтів України». – Х. : Вид. Центр, агрохем. лаб., 1928. – С. 13–16.

3. Липшиц С. Ю. Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь. Т 1 / С. Ю. Липшиц. – М. : МОИП, 1947. – 336 с.
4. Лавренко Е. М. К 60-летию Сергея Юльевича Липшица / Е. М. Лавренко // Бюлл. МОИП, Отд. биол. – 1965. – Т. 70, вып. 6. – С. 143–145.
5. Лавренко Е. М. Значение работ акад. В. Л. Комарова для познания флоры Центральной Азии / Е. М. Лавренко // Сов. бот. – 1939. – № 8. – С. 17–23.
6. Лавренко Е. М. Академик Владимир Николаевич Сукачев. (К 70-летию со дня рождения) / Е. М. Лавренко, С. Я. Соколов // Бот. журн. – 1950. – Т. 35, № 3. – С. 318–328.
7. Лавренко Е. М. Научная, организационная, педагогическая и общественная деятельность В. Н. Сукачева / Е. М. Лавренко, В. Д. Александрова // Сукачев В. Н. Избр. труды в трех томах. Т. 3. Проблемы фитоценологии. – Л. : Наука, 1975. – С. 408–494.
8. Лавренко Е. М. Учение В. Н. Сукачева о биогеоценозе / Е. М. Лавренко // Сообщ. Лаб. лесовед. [АН СССР]. – 1962. – Вып. 6. – С. 13–18.
9. Лавренко Е. М. Памяти Валерия Ивановича Талиева. (22/II 1872–21/II 1932). (К 25-летию со дня смерти) / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 1957. – Т. 42, № 9. – С. 1331–1337.
10. Лавренко Е. М. Памяти Николая Ивановича Вавилова / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 1968. – Т. 53, № 4. – С. 427–429.
11. Лавренко Е. М. В. В. Докучаев и геоботаника / Е. М. Лавренко // Труды Юбилейной сессии, посвященной столетию со дня рождения Докучаева. – М.–Л. : АН СССР, 1949. – С. 36–42.
12. Лавренко Е. М. Андрей Николаевич Краснов / Е. М. Лавренко // Бюлл. МОИП, Отд. биол. – 1946. – Т. 51, Вып. 6. – С. 78–85.
13. Лавренко Е. М. Вклад А. А. Юнатова в познание растительного покрова Центральной Азии / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 1968. – Т. 53, № 10. – С. 1349–1366.
14. Лавренко Е. М. Памяти Михаила Соломоновича Шалыта / Е. М. Лавренко, А. М. Семенова-Тян-Шанская // Бот. журн. – 1971. – С. 148–156.
15. Лавренко Е. М. Памяти Фанни Яковлевны Левиной (1898–1983) / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 1986. – Т. 71, № 6. – С. 826–829.
16. Лавренко Е. М. Памяти Сергея Владимировича Голицына. (21.I.1897–3.XI.1968) / Е. М. Лавренко, Р. Е. Левина // Бот. журн. – 1970. – Т. 55. – № 4. – С. 594–600.
17. Лавренко Е. М. К 70-летию со дня рождения и 45-летию научной деятельности акад. Б. А. Келлера / Е. М. Лавренко // Природа. – 1944. – № 5–6. – С. 127–131.
18. Лавренко Е. М. К 50-летию Первой производственной конференции геоботаников и флористов (25.II–2.III. 1931 г.) / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 1981. – Т. 66, № 10. – С. 1512–1517.
19. Лавренко Е. М. Развитие основных идей советской геоботаники (фитоценологии) за 25 лет (1917–1942). / Е. М. Лавренко // Почвоведение. – 1943. – № 3. – С. 15–33.

20. Лавренко Е. М. Региональные исследования и картография растительности СССР за 25 лет. (1917–1942). / Е. М. Лавренко // Изв. ВГО. – 1943. – Т. 75, вып. 5. – С. 24–33.
21. Лавренко Е. М. Отдел геоботаники и его роль в развитии советской геоботаники / Е. М. Лавренко, В. Д. Александрова // От Аптекарского огорода до Ботанического института. Очерки по истории Ботанического института АН СССР. – М.–Л. : АН СССР, 1957. – С. 143–173.
22. Данилова М. Ф. Развитие ботанической науки в Советском Союзе за 50 лет / М. Ф. Данилова, О. В. Заленский, Е. М. Лавренко, М. С. Яковлев // Бот. журн. – 1967. – Т. 52, № 10. – С. 1389–1448.
23. Лавренко Е. М. Изучение растительного покрова и развитие геоботаники / Е. М. Лавренко // Развитие наук о Земле в СССР. 1917–1967. – М. : Наука, 1967. – С. 419–430.
24. Лавренко Е. М. Институт ботаники Академии наук Таджикской ССР / Е. М. Лавренко, А. Л. Тахтаджян, О. Г. Степаненко // Бот. журн. – 1967. – Т. 52, № 7. – С. 1044–1058.
25. Лавренко Е. М. Ботаническая география и фитоценология (геоботаника). / Е. М. Лавренко, В. М. Свешникова / Развитие биологии в СССР. [1917–1967 гг.]. – М. : Наука, 1967. – С. 41–64.
26. Лавренко Е. М. Геоботаника / Е. М. Лавренко // Советская география. Итоги и задачи. – М. : Гос. изд. геогр. лит., 1960. – С. 192–209.
27. Лавренко Е. М. Краткий обзор геоботанических исследований Ботанического института Академии наук СССР с 1917 по 1950 г. / Е. М. Лавренко // Геоботаника. – 1957. – Вып. 11. – С. 353–377.
28. Лавренко Е. М. Пятьдесят лет Всесоюзного ботанического общества / Е. М. Лавренко, А. А. Юнатов // Бот. журн. – 1965. – Т. 50, № 9. – С. 1205–1247.
29. Лавренко Е. М. Ботаники-организаторы Русского ботанического общества. (К 50-летию ВБО). / Е. М. Лавренко, О. В. Заленский // Бот. журн. – 1965. – Т. 50, № 12. – С. 1751–1768.
30. Лавренко Е. М. Всесоюзное ботаническое общество и развитие отечественной ботаники / Е. М. Лавренко // Журн. общ. биол. – 1966. – Т. 27, Вып. 3. – С. 382–389.
31. Лавренко Є. М. Дослідження рослинності України у 20-х та на початку 30-х років нашого століття / Є. М. Лавренко // Укр. бот. журн. – 1987. – № 3. – С. 83–89.
32. Лавренко Е. М. Воспоминания / Е. М. Лавренко // Бот. журн. – 2000. – Т. 85, № 2. – С. 140–156.

References

1. Kamelin, R. V. (2000). *Evgeniy Mikhaylovich Lavrenko (k 100-letiyu so dnya rozhdeniya)* [Yevgeny M. Lavrenko (the 100th anniversary of his birth)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 85, 2, 129–137. [in Russian].
2. Lavrenko, Ye. M. (1928). *Pam'yati Havryla Ivanovycha Tanfil'yeva* [The memory of Gavriilo Ivanovich Tanfil'yev]. *Okremyyu vidbytok z 2 vypusku «Materiyaly doslidzhennya hruntiv Ukrainy»* [A special mark of 2 issue of «The materials of soil research of Ukraine»]. Kharkiv: Vyd. Tsentr, ahrokhem. lab., 13–16. [in Ukrainian].

3. Lipshits, S. Yu. (1947). *Russkie botaniki. Biografo-bibliograficheskiy slovar'. T 1* [Russian botanists. Biography-bibliographical dictionary. V. 1]. Moscow: MOIP, 336. [in Russian].

4. Lavrenko, Ye. M. (1965). *K 60-letiyu Sergeya Yul'yevicha Lipshitsa* [For the 60th anniversary of Sergei Yul'evich Lipschitz]. *Byull. MOIP, Otd. biol.* [Bulletin of the Moscow Society of Naturalists. Department of biology]. 70, 6, 143–145. [in Russian].

5. Lavrenko, Ye. M. (1939). *Znachenie rabot akad. V. L. Komarova dlya poznaniya flory Tsentral'noy Azii* [The value of works of Acad. Komarov for the knowledge of the Central Asian flora]. *Sov. bot.* [Soviet botany]. 8, 17–23. [in Russian].

6. Lavrenko, Ye. M., Sokolov, S. Ya. (1950). *Akademik Vladimir Nikolaevich Sukachev. (K 70-letiyu so dnya rozhdeniya)* [Academician Vladimir Sukachev. (The 70th anniversary of his birth)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 35, 3, 318–328. [in Russian].

7. Lavrenko, Ye. M., Aleksandrova, V. D. (1975). *Nauchnaya, organizatsionnaya, pedagogicheskaya i obshchestvennaya deyatel'nost' V. N. Sukacheva* [Scientific, organizational, educational and social activities of V. N. Sukachev] *Sukachev V. N. Izbr. trudy v trekh tomakh. T. 3. Problemy fitotsenologii.* [Sukachev V. N. The selected works in three volumes. V. 3. Problems of phytocenology.]. Leningrad. : Nauka, 408–494. [in Russian].

8. Lavrenko, Ye. M. (1962). *Uchenie V. N. Sukacheva o biogeotsenoze* [V. N. Sukachev's doctrine about the biogeocoenose]. *Soobshch. Lab. lesoved.* [AN SSSR]. [Reports of Forest Science Laboratory]. 6, 18. [in Russian].

9. Lavrenko, Ye. M. (1957). *Pamyati Valeriya Ivanovicha Talieva. (22/II 1872–21/II 1932). (K 25-letiyu so dnya smerti)* [The memory of Valery Ivanovich Taliev. (22 / 1872-21 II / II, 1932). (The 25th anniversary of his death)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 42, 9, 1331–1337. [in Russian].

10. Lavrenko, Ye. M. (1968). *Pamyati Nikolaya Ivanovicha Vavilova* [The memory of Nikolai Ivanovich Vavilov]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 53, 4, 427–429. [in Russian].

11. Lavrenko, Ye. M. (1949). *V. V. Dokuchaev i geobotanika* [V. V. Dokuchaev and geobotany]. *Trudy Yubileynoy sessii, posvyashchennoy stoletiyu so dnya rozhdeniya Dokuchaeva.* [Proceedings of Anniversary session, dedicated to the 100th anniversary of the birth of V. V. Dokuchaev]. Moscow–Leningrad : AN SSSR, 36–42. [in Russian].

12. Lavrenko, Ye. M. (1946). *Andrey Nikolaevich Krasnov* [Andrey N. Krasnov]. *Byull. MOIP, Otd. biol.* [Bulletin of the Moscow Society of Naturalists. Department of biology]. 51, 6, 78–85. [in Russian].

13. Lavrenko, Ye. M. (1968). *Vklad A. A. Yunatova v poznanie rastitel'nogo pokrova Tsentral'noy Azii* [The contribution of A. A. Yunatov to the knowledge of vegetation of Central Asia]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 53, 10, 1349–1366. [in Russian].

14. Lavrenko, Ye. M., Semenova-Tyan-Shanskaya, A. M. (1971). *Pamyati Mikhaila Solomonovicha Shalyta* [The memory of Michail S. Shalyt]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 148–156. [in Russian].

15. Lavrenko, Ye. M. (1986). *Pamyati Fanni Yakovlevny Levinoy (1898–1983)* [The memory of Fanni Ya. Levina (1898–1983)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 71, 6, 826–829. [in Russian].

16. Lavrenko, Ye. M., Levina, R. E. (1970). *Pamyati Sergeya Vladimirovicha Golitsyna. (21.I.1897–3.XI.1968)* [The memory of Sergei V. Golitsyn (21.I.1897–3.XI.1968)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 55, 4, 594–600. [in Russian].

17. Lavrenko, Ye. M. (1944). *K 70-letiyu so dnya rozhdeniya i 45-letiyu nauchnoy deyatel'nosti akad. B. A. Kellera* [On the 70th anniversary of birth and 45th anniversary of scientific activity of acad. B. A. Keller]. *Priroda.* [Nature]. 5–6, 127–131. [in Russian].

18. Lavrenko, Ye. M. (1981). *K 50-letiyu Pervoy proizvodstvennoy konferentsii geobotanikov i floristov (25.II–2.III. 1931 g.)* [On the 50th anniversary of the First production conference of geobotanists and florists (25.II–2.III. 1931)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 66, 10, 1512–1517. [in Russian].

19. Lavrenko, Ye. M. (1943). *Razvitie osnovnykh idey sovetskoy geobotaniki (fitotsenologii) za 25 let (1917–1942).* [The development of the basic ideas of the soviet geobotany (phytocoenology) for 25 years (1917–1942).]. *Pochvovedenie* [Soil history]. 3, 15–33. [in Russian].

20. Lavrenko, Ye. M. (1943). *Regional'nye issledovaniya i kartografiya rastitel'nosti SSSR za 25 let. (1917–1942).* [Regional studies and mapping of vegetation of the USSR for 25 years. (1917–1942).]. *Izv. VGO.* [News of the UGS]. 75, 5, 24–33. [in Russian].

21. Lavrenko, Ye. M., Aleksandrova, V. D. (1957). *Otdel geobotaniki i ego rol' v razvitií sovetskoy geobotaniki* [Department of geobotany and its role in the development of Soviet geobotany]. *Ot Aptekarskogo ogoroda do Botanicheskogo instituta. Ocherki po istorii Botanicheskogo instituta AN SSSR.* [From the Pharmaceutical garden to the Botanical Institute. Essays on the History of the Botanical Institute of the USSR.]. Moscow–Leningrad : AS USSR, 143–173. [in Russian].

22. Danilova, M. F., Zalenskiy, O. V., Lavrenko, Ye. M., Yakovlev, M. S. (1967). *Razvitie botanicheskoy nauki v Sovetskom Soyuze za 50 let* [The development of botanical science in the Soviet Union for 50 years]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 52, 10, 1389–1448. [in Russian].

23. Lavrenko, Ye. M. (1967). *Izuchenie rastitel'nogo pokrova i razvitie geobotaniki* [The study of vegetation and development of Geobotany]. *Razvitie nauk o Zemle v SSSR. 1917–1967.* [Development of Earth Sciences in the USSR. 1917–1967.]. Moscow: Nauka, 419–430. [in Russian].

24. Lavrenko, Ye. M., Takhtadzhyan, A. L., Stepanenko, O. G. (1967). *Institut botaniki Akademii nauk Tadzhikskoy SSR* [Institute of Botany of the Academy of Sciences of the Tajik SSR]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 52, 7, 1044–1058. [in Russian].

25. Lavrenko, Ye. M., Sveshnikova, V. M. (1967). *Botanicheskaya geografiya i fitotsenologiya (geobotanika).* [The botanical geography and phytosociology (geobotany).]. *Razvitie biologii v SSSR. [1917–1967 gg.].* [The development of biology in the USSR.]. Moscow: Nauka, 41–64. [in Russian].

26. Lavrenko, Ye. M. (1960). *Geobotanika* [Geobotany]. *Sovetskaya geografiya. Itogi i zadachi*. [The Soviet geography. Results and challenges]. Moscow: Gos. izd. geogr. lit., 192–209. [in Russian].

27. Lavrenko, Ye. M. (1957). *Kratkiy obzor geobotanicheskikh issledovaniy Botanicheskogo instituta Akademii nauk SSSR s 1917 po 1950 g* [Summary of geobotanical studies of the Botanical Institute of the USSR Academy of Sciences from 1917 to 1950]. *Geobotanika*. [Geobotany]. 11, 353–377. [in Russian].

28. Lavrenko, Ye. M., Yunatov, A. A. (1965). *Pyat'desyat let Vsesoyuznogo botanicheskogo obshchestva* [Fifty years of the All-Union Botanical Society]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 50, 9, 1205–1247. [in Russian].

29. Lavrenko, Ye. M., Zalenskiy, O. V. (1965). *Botaniki-organizatory Russkogo botanicheskogo obshchestva. (K 50-letiyu VBO)*. [Botanists-organizers of the Russian Botanical Society. (On the 50th anniversary of the ABS).]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 50, 12, 1751–1768. [in Russian].

30. Lavrenko, Ye. M. (1966). *Vsesoyuznoe botanicheskoe obshchestvo i razvitie otechestvennoy botaniki* [All-Union Botanical Society and the development of domestic botany]. *Zhurn. obshch. biol.* [The general biology journal]. 27, 3, 382–389. [in Russian].

31. Lavrenko, Ye. M. (1987). *Doslidzhennya roslynnosti Ukrayiny u 20-kh ta na pochatku 30-kh rokiv nashoho stolittya* [The research of vegetation of Ukraine in the 20s and early 30s of this century]. *Ukr. bot. zhurn.* [Ukrainian Botanical Journal]. № 3, 83–89. [in Ukrainian].

32. Lavrenko, Ye. M. (2000). *Vospominaniya* [The memories] *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 85, 2, 140–156. [in Russian].

Рецензент:

Коцур А.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 27.02.2017 р.